

Azərbaycan Respublikasının Gənclər
və İdman Nazirliyi

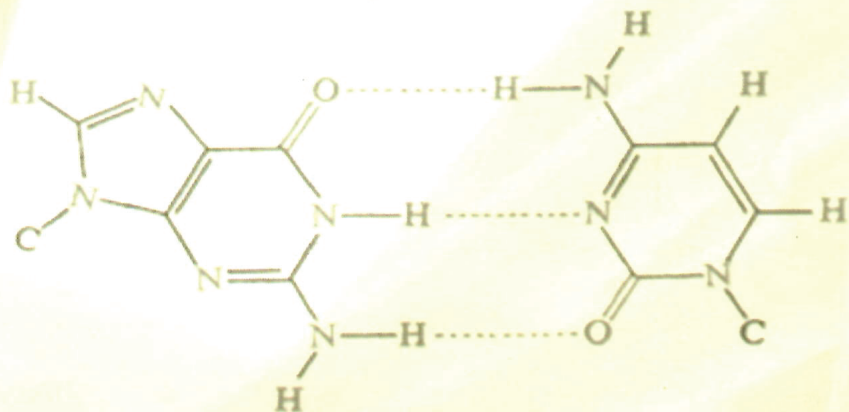
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
Gənclərin İntellektual İnkişaf Mərkəzi

Azərbaycan Gənc Alim, Doktorant
və Magistrlər Cəmiyyəti

GƏNC ALİMLƏRİN ƏSƏRLƏRİ

№ 7/2013

Proceedings of young scientists
Труды молодых ученых

Sadıqova Ş.

Otaq türk dili anlayışında Azərbaycan dilinin mövqeyi.....307

Vəliyev Q., Rəfiyev E.

Zəngəzurun intruziv mənşəli təbiət abidələri və onların geoloji xüsusiyyətlərinə dair.....312

Məmmədov Y.

Qafqazın antropoloji cəhətdən öyrənilməsi məsələsi.....317

Xəlilli Ş.

Əlaəddin Sabit Bosnəvi “Küllüyyat”ında vəzn və janr xüsusiyyətləri.....322

Kərimova L.

Səməd Vurğun poeziyasında görkəmli azərbaycanlı şəxsiyyətlərin vəsfinin bədii çalarları.....331

Mehdiyev T.

Regional ekoloji-iqtisadi tədqiqatlara müasir elmi baxışlar.....337

Супрун Т.

Презумпция недостаточности признания лицом своей вины для вынесения обвинительного приговора.....347

Abbasova A.

Cengiz Dağcının “Yurdunu itirən adam” romanında türkcülük, millətçilik və azadlıq mübarizəsi.....354

Məmmədova N.

Tarix fənninin tədrisində şagirdlərin fəalliyətinin inkişaf etdirilməsi məsələləri.....361

Çap olunma qaydaları və tələblər.....367

Мәcmuə «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində çap olunmuşdur.

Çapa imzalanıb: 22.07.2013.Format: 60x84 1/8. Qarnitur: Times.
Həcmi: 46, 5 ç.v. Tiraj: 500. Sifariş № 81.

TƏRCÜMƏ
VƏ NƏŞRİYYAT-POLİQRAFIYA
MƏRKƏZİ

Az 1014, Bakı, Resul Rza küç., 125
596 21 44; 497 06 25; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru

www.mutercim.az

UOT: 572

QAFQAZIN ANTROPOLOJİ CƏHƏTDƏN ÖYRƏNİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ

Məmmədov Yaqub Vaqif oğlu

*AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu "Elmi ekspozisiya şöbəsi". Kiçik elmi işçi.**e_mail : yaqub_amea@mail.ru***Açar sözlər :** Antropologiya, Qafqaz, tarixşünaslıq.

Qafqaz xalqlarının antropoloji cəhətdən öyrənilməsinə XIX əsrin 60 – cı illərində, əsasən rus tədqiqatçıları tərəfindən başlanmışdır. Moskvadan olan, eləcə də, yerli alimlər tərəfindən Qafqaz xalqlarına dair toplanan materiallar dövrü nəşrlərin meydana çıxmasına əsas vermişdir. Bunlarla yanaşı, XX əsrin əvvəllərinə qədər Qafqaza dair antropoloji ədəbiyyatlardan bəhs edərkən ayrı – ayrı xalqlara həsr olunmuş əsərlərin də adları çəkilə bilər.

Bu nöqteyi nəzərdən A. A. Arutinovun udinlərin antropoloji tipləri haqqında kitabını və A. N. Cavaxovun gürcü xalqının müxtəlif etnik qruplarının antropoloji tiplərinə dair bir çox kitablarını qeyd etmək olar (14 – 3).

Aparılan araşdırmalar və onların əsasında meydana gələn əsərlər Qafqaz xalqlarının antropoloji tərkibinin müəyyənləşdirilməsində, eləcə də onlar arasında genetik əlaqənin və onların yaranma məsələsinin öyrənilməsində o qədər də böyük rol oynaya bilmədi. Belə ki, XX əsrin əvvəllərinə qədər bu tədqiqatçılar ayrı – ayrı əlamətlərin müxtəlif variantlarının təsbitindən uzağa getməmişdilər, eləcə də onlar arasında əlaqələrin üzə çıxarılmasına və onların qənaətbəxş irqi təsnifatının hazırlanması üçün istifadə etməyə təşəbbüs etməmişlər.

Bu baxımdan A. A. İvanovskinin təsnifatı istisna təşkil edir (14 – 3). Belə ki, yalnız o, təsnifatında statistik üsullara əsaslanmışdır. Lakin o da, morfoloji təhlilin nəticələrinə etina etməmişdir ki, buna görə də bu təsnifat nəinki müasir tədqiqatçılar, eləcə də dövrünün mütəxəsisləri tərəfindən sət tənqid olunmuşdur.

XX əsrin əvvəllərinə qədərki dövrdə Qafqaza dair antropoloji tədqiqatların metodları zəif olmuşdur. Hətta müasir olmayan iş metodikası ilə belə metodların vahid şəkllə salınması və toplanan faktların təmizliyinə kifayət qədər diqqət yetirilərdisə, ayrı – ayrı xalqların mövcud fərqlərini aşkara çıxarmaq mümkün idi. Lakin müxtəlif morfoloji xüsusiyyətlər müxtəlif üsullar və ölçmələrə əsasən təyin olunurdu ki, bu zaman müəyyən olunan müxtəlifliklər əslində mövcud olmurdu. Bu da tədqiqatçılar arasında kəskin ziddiyyətlərə səbəb olurdu.

Beləliklə, XX əsrin əvvəllərinə qədərki antropoloji əsərlər, Qafqaz antropologiyasının öyrənilməsi tarixində özünü müəyyən mərhələ kimi təqdim etsə də, hazırkı dövrdə onlardan tədqiqat işlərində əməli istifadə imkanı yoxdur.

XX əsrin 20–ci illərindən başlayaraq yeni metodik üsullarla bir çox etnik qrupların öyrənilməsinə başlanmışdır və geniş ekspedisiyalar aparılmışdır.

1926 – 1928 – ci illərin çöl mövsümü ərzində Şimali Qafqazda tədqiqat aparmış V. İ. Levin adlı xalqın antropoloji xüsusiyyətlərinin ilk ətraflı tədqiqini həyata keçirmişdir. Təbii ki, onun topladığı materiallar müasir antropoloji metodika nöqteyi nəzərindən qüsursuz hesab oluna bilməz.

Elə həmin illərdə Gürcüstanda və indiki Ermənistanda geniş tədqiqatlar aparın V.V. Bunak, erməni və gürcülərin tərkibində bir çox etnoqrafik qrupları öyrənmişdir (20, 21, 22). Toplanan materiallar zamanında Mərkəzi Qafqaz xalqlarının antropoloji təsnifatının əsasını təşkil etsə də, az bir hissəsi çap olunmuşdur ki, bu da onların əhəmiyyətini azaltmışdır.

1933 – cü ildə Q. F. Debetsin və T. A. Trafimovanın Dağıstanın düzənlik və dağətəyi rayonlarında apardığı tədqiqatlar noqayları, kumukları və avarları əhatə etmişdir. Lakin toplanan materialların ancaq bir qismi çap olunmuşdur.

Bu dövrdə Azərbaycan xalqının antropoloji tərkibi N. İ. Anserov (15, 16, 17, 18) və A. N. Yarxonun (25, 26, 27) əsərlərində araşdırılmışdır. Buna qədər ancaq ayrı – ayrı müəlliflərin Qafqaza dair əsərlərində azərbaycanlıların fiziki tipi məsələsinə toxunulmuşdur.

Qafqaza dair sovet antropoloqlarının tədqiqatlarının nəticələri V. V. Bunakın əsərində cəmləşmişdir (22). Əsər ümumi məcmu xarakterinə görə uzun müddət Qafqaz xalqlarının antropoloji tərkibinin öyrənilməsinin əsas yekunu hesab olunmuşdur, burada çap olunmuş və buna qədər çap olunmamış çoxsaylı faktları əhatə etmişdir.

V. V. Bunak inqışlar və osetinlər arasında üzün böyük ölçüləri, hündür boyu və nəzərə çarpan brakefallıqla xarakterizə olunan terekboyu variant ayırmışdır. Bu variantın ayrılması Mərkəzi Qafqazın dağlıq qruplarının antropoloji tipinin özünəməxsusluğuna ilk işarə hesab olunur.

Qafqaz xalqlarında bu variantların ayrılması iki əsas antropoloji tip, pont və kaspı (oğuz) tiplərinin təmsil olunduğu aralıqdənizi (termini V. V. Bunak təklif etmişdir – Y. M.) və pont – zaqros (digər tədqiqatçıların terminalogiyasına görə Ön Asiya və ya armenoid – Y. M) çərçivəsində həyata keçirilmişdi. Bunlarla yanaşı V. V. Bunak monqoloid irqinin təmsilçisi kimi tanınan noqayların antropoloji tipinin özünəməxsusluqlarını qeyd etmişdir (14 – 5).

Bu əsərdə bəzi həll olunmamış məsələlər də qalmışdır. Belə ki, adıqların Şimali Qafqazda qədim cəmiyyətləri ilə antropoloji əlaqədə təqdim edilməsini paleoantropoloji materialların demək olar ki, tam olmadığından dəqiqləşdirmək mümkün deyildir. Gürcülərin dağlıq qruplarına dair faktların yoxluğu Qafqazda əhalinin irqi sistemində Mərkəzi Qafqaz variantının xüsusiyyətlərinin yerini müəyyənləşdirməyə imkan vermir. Kumuklar və avarlar arasında fərq, xüsusilə sifətin enində fərqlər diqqətdən kənar qalmışdır. Nəhayət, V. V. Bunakın əsərində təqdim olunan faktlar bütün Qafqaz xalqlarını və etnik qrupları əhatə etməmişdir və bu hal Qafqaz xalqlarının antropoloji təsnifatının tam müvəffəq olmasına imkan verməmişdir. Qeyd olunan çatışmazlıqlara görə bütün xalqların əhatə olunduğu və tam ümumiləşdirilmiş metodika ilə həyata keçirilən təkrar antropoloji ölçmələr və təhlillər zəruri olmuşdur.

XX əsrin 50 – 60 – cı illərində Qafqazın antropoloji cəhətdən öyrənilməsi sahəsində bütün ötən dövrlərdən daha böyük nəticələr əldə olunmuşdur. Bu ilk növbədə faktların miqyasının artmasında ifadə olunmuşdur ki, onların vasitəsi ilə xalqların antropoloji cəhətləri ilə bərabər, onları ərazi və etnoqrafik cəhətlərinə görə xarakterizə etməyə imkan vermişdir.

Məhz bu dövrdə ilk dəfə ayrıca antropoloji tərkibdə çoxsaylı lokal variantlar ayrılmışdır. Eləcə də toplanan materialların keyfiyyət səviyyəsi də yüksək olmuş, əlamətlərin ölçülməsi təsvirində metodik ümumiləşdirmədən istifadə olunmuşdur.

Cənubi Qafqazın antropoloji cəhətdən öyrənilməsində keçmiş Gürcüstan SSR EA – nın eksperimental morfologiya İnstitutunun antropologiya şöbəsinin böyük rolu olmuşdur. Aparılmış ekspedisiyalar ermənilərin və gürcülərin tərkibində olan bütün etnik qrupları əhatə etmişdir və toplanan materiallar öncədən məlum məlumatlarla bərabər çap olunmuşdur. Bütün bunlar M. Q.

Abduşelişvilinin dolğun monografiyasında əks olunmuşdur (12). Ondan başqa, O. M. Axaledianinin acarların (19), M. Q. Abduşelişvilinin lazların (13) antropoloji tərkibinə həsr olunmuş xüsusi əsərlər olmuşdur.

Azərbaycan xalqının antropoloji tərkibi keçmiş ASSR EA – nın Tarix İnstitutunun (indiki AMEA – nin Arxeologia və Etnoqrafiya İnstitutu – Y. M) ekspedisiyaları tərəfindən (1951 – 1952, 1958 – 1960) araşdırılmışdır. Tədqiqatların nəticələri R. M. Qasımovanın əsərlərində öz əksini tapmışdır. (23, 24).

Bütün toplanan materiallar kifayət qədər geniş olmaqla bərabər, metodik cəhətdən tam olmuş, daha çox saylı ölçü və təsviri əlamətləri əhatə etmişdir. Öz aralarında kifayət qədər yaxşı müqayisə olunmuşdur. Bu hal ilk növbədə möhkəm faktik baza əsasında Qafqaz xalqlarının antropoloji təsnifatını yaratmağa imkan vermişdir. Qafqaz əhalisində, morfoloji əlaqələrində kifayət qədər dəqiq və ərazi baxımından nisbətən təxmini dörd əlamətin kombinasiyası: birincisi – Şimali Qafqazda adıq xalqının tərkibində, ikincisi – gürcü xalqının dağlıq etnoqrafik qrupları, dağistan xalqları, avar – and, çeçen, inquş, ostin, balkan qaraçayları, üçüncü – erməni və gürcülərin qruplarının şərq qrupları arasında, dördüncü – azərbaycanlılar arasında ayrılmışdır (14 – 7).

Buna baxmayaraq bu tiplərin dəqiq yerləşməsi, onların genetik qarşılıqlı əlaqələri, irqi təsnifatda sistematik vəziyyəti və xüsusilə onların genezisi hələ diskusiya mövzudur və bəzən Qafqazın antropoloji cəhətdən öyrənilməsinə həsr olunan əsərlərdə zidd aydınlaşdırmalara da rast gəlinir.

Qafqaza dair hazırda aparılan araşdırmalar əvvəlki dövrlərlə müqayisədə daha üstün metodika və üsullarla həyata keçirilməkdədir. Burada siyasi amillər də heç də az əhəmiyyət daşıyır. Belə ki, sovet antropoloqları tərəfindən həyata keçirilən araşdırmaların kökündə imperiya maraqları dayansa da, yaranan müstəqil respublikalarda bu iş daha uğurla həyata keçirilməkdədir. Xüsusilə bu özünü Azərbaycanda və Gürcüstanda göstərir.

Azərbaycanda bu araşdırmalar AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu və BDU – nın Tarix fakültəsinin, Arxeologiya və Etnoqrafiya kafedrası tərəfindən həyata keçirilməkdədir. Bu mənada K. H. Məmmədovun araşdırmaları xüsusilə yüksək qiymətləndirilməlidir (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11).

Ədəbiyyat

1. Məmmədov K. H. Kəspə (oğuz) antropoloji tipinin xüsusiyyətləri haqqında. "Tarix və onun problemləri jurnalı. Bakı 2003. ¹ 2. s 177 – 181.
2. Məmmədov K. H. Qafqaz xalqlarının antropoloji tərkibi. Tarix və onun problemləri jurnalı, Bakı 2003. ¹ 4. s 191 – 193.
3. Məmmədov K. H. Qafqazın paleantropologiyası. Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri jurnalı. Bakı 2003, ¹ 2. Ss 156 – 163.
4. Məmmədov K. H. Qafqaz xalqlarının antropologiyası haqqında. Bakı Dövlət Universitetinin xəbərləri jurnalı. Bakı 2003, ¹ 3. s 92 – 96.
5. Məmmədov K. H. Azərbaycanlıların etnik antropologiyası. Azərbaycan arxeologiyası jurnalı, Bakı, 2005. ¹ 1. s 51 – 59.
6. Məmmədov K. H. Azərbaycanlıların etnik antropologiyası. (Qarabağ: Kürəkçay müqaviləsi – 200). Bakı, 2005. s 32 – 41.

7. Məmmədov K. H. Qafqazın paleantropologiyası haqqında. Qafqaz arxeologiyası, etnologiyası, folkloru. Bakı, 2005. s 123 – 124.
8. Məmmədov K. H. Azərbaycanlıların soykökü (antropoloji məlumatlar əsasında). Tarix və onun problemləri jurnalı. Bakı 2006. 1 1. Ss 207 – 213.
9. Məmmədov K. H. Antropologiyanın əsasları (dərslük). Bakı, 2006.
10. Məmmədov K. H. “Yaqub Mahmudov və Azərbaycan xalqının etnogenezi”. AMEA, Tarix İnstitutunun Elmi xəbərləri, 30 – cu cild. Bakı, 2009. Ss 3 – 30.
11. Məmmədov K. H. Borçalı ərazisində erkən türklər. Marneuli, 2008. 1 7. s 5 – 10.
12. Абдушелишвили М. Г. Антропология древнего и современного населения Грузии. Тбилиси 1964
13. Абдушелишвили М. Г. К краниологии лазов. «Вопросы антропологии Кавказа». Тбилиси 1968
14. Алексеев В. П. Происхождение народов Кавказа. Краниологическое исследование. Москва, 1974.
15. Ансеров Н. И. Тюрки Советского Азербайджана. Баку, 1930.
16. Ансеров Н. И. Тальши. Медико – антропологическое исследование. Баку , 1932
17. Ансеров Н. И. Пять лет антропологической работы в Азербайджане. «Антр. журнал». Москва, 1933, №3.
18. Ансеров Н. И. Тюрки Нахичеванской АССР. «Антр. журнал», Москва, 1934 № 1 – 2.
19. Ахаледиани О. М. К антропологии коренного населения Аджарской АССР. Батуми, 1957.
20. Бунак В. В. Черепа железного века из Севанского района Армении. «Русский антр. журнал», т . 17, Москва, 1929, вып. 3 – 4.
21. Бунак В. В. Crania Armenica. Исследование по антропологии Передней Азии. «Тр. Антропологического н. – ни. Ин - та при I МГУ», вып. II. Москва, 1927.
22. Бунак В. В. Антропологический состав населения Кавказа. «Вестник Государственного музея Грузии», т. XIII – А . Тбилиси, 1947
23. Касимова Р. М. Антропологические исследования в советском Азербайджане. «Вопросы антропологии» , вып. 9, Москва, 1962.
24. Касимова Р. М. О соотношении морфологического типа населения и распространение бешика в Азербайджане. «Сов. этнография», Москва, 1969, № - 2.
25. Ярхо А. И. Ганджинские тюрки (Азербайджанских АССР). «Антр. журнал», Москва, 1932, № 2.
26. Ярхо А. И. Краткий обзор антропологические изучение турецких народностей за 10 лет (1924 – 1934). «Антр. журнал», Москва, 1932, № 1.
27. Ярхо А. И. О некоторых вопросах анализа. «Антр. журнал», Москва, 1932, № 3.

Мамедов Якуб Вагиф

Вопросы изучения Кавказа с аспекта антропологии

Статья посвященный изучению народов Кавказа с точки зрения антропологии охватывает изыскания в этом направлении начиная XIX века до сегодняшнего времени. В статье проанализированы способы, методы и направления исследований, проводимых в разные периоды. Проводимые исследования объективно оценены по тому времени.

Ключевые слова: антропология, Кавказ, историография.

Yagub Vagif Mammadov

The problem of the anthropological investigation of the Caucasus

The article about the anthropological investigation of the Caucasian people covers the same reserches done from the XIX th century till present moment. Methods and the directions done in different periods had been analysed in this article. Those investigations had been objectively estimated according to their periods

Key words : Anthropology, Caucasus, historiography.